

Waldemar Chrostowski

"Dzieje Apostolskie : egzegeza, interpretacja, teologia", w: "Biblica et Patristica Thoruniensia 1 : Rocznik Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu", red. Dariusz Kotecki, Toruń 2008 : [recenzja]

Collectanea Theologica 78/3, 241-248

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

w systematycznym śledzeniu analiz badawczych prezentowanego studium, które samo w sobie zasługuje na uznanie.

Autor sięga dość szeroko do zróżnicowanej literatury przedmiotu. Wykorzystał ją w znacznym stopniu, zwłaszcza dorobek L. Straussa i H. Mansfielda, dwóch szczególnie znanych autorytetów w interpretacji Machiavellego. Jednak czasem jawi się pytanie, czy to jest tylko interpretacja? Dobrze, że wykorzystuje także najnowsze media elektroniczne, sięgając zwłaszcza do najnowszych przymyśleń. Uderza w bibliografii m.in. brak R. Ingardena (s. 33) czy W. Wróblewskiego (s. 34).

Machiavellizm, w bardzo zróżnicowanych postaciach nadal trwa swoim własnym życiem. Kształtuje dość szeroko konkretne osoby i wspólnoty. Oddziaływanie to niekiedy zostało zmodyfikowane przez nowsze wersje, rozwinięte czy w niektórych elementach przemodelowane. Zatem prezentowane studium może być ciekawą pomocą w rozeznaniu tych nowych specyfikacji, które – mimo że niekiedy wprost odżegnują się – to jednak sięgają propozycji uczonego z Florencji. Zapewne dlatego całość badań R. Piekarski kończy stwierdzeniem: „Gdyby Machiavelli miał rację, ten świat byłby jedynie doliną łez, krwawą łaźnią, oszustwem niegodziwców i marnościami nad marnościami, rubaszną opowieścią, niezrozumiałym żartem. A wspólnota polityczna byłaby przede wszystkim wielkim nierozumnym zwierzęciem Platona” (s. 468).

bp Andrzej F. Dziuba, Łowicz

Dariusz KOTECKI (red. nac.), *Dzieje Apostolskie: egzegeza, interpretacja, teologia*, *Biblica et Patristica Thoruniensia 1 – Rocznik Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu*, Toruń 2008, ss. 278.

We wrześniu 2008 r., podczas 46. Sympozjum Biblistów Polskich, został zaprezentowany we Wrocławiu pierwszy numer rocznika „Biblica et Patristica Thoruniensia” wydawanego przez Wydział Teologiczny Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Nazwa wskazuje, że pismo to będzie się zajmowało problematyką z zakresu biblistyki i patrystyki. Na polskim rynku wydawniczym istnieje już czasopismo o podobnym profilu i charakterze: „Verbum Vitae”, półrocznik biblijno-teologiczny Instytutu Teologii Biblijnej w Kielcach, wzorowany na włoskim periodyku „Parola, Spirito e Vita”. Każdy jego numer jest poświęcony tematowi z zakresu teologii biblijnej, ważnemu dla teologii i życia chrześcijańskiego. „Biblica et Patristica Thoruniensia” nie stanowi powtórki, a to z dwóch przynajmniej powodów: każdy numer ma być poświęcony

konkretnej księdze Pisma Świętego, podejmując pytanie, w jaki sposób rozumiano ją w starożytności chrześcijańskiej oraz jak ją interpretuje współczesna egzegeza; „*Verbum Vitae*” nie jest czasopismem naukowym, lecz popularno-naukowym, które podejmuje tematy z zakresu teologii biblijnej, natomiast „*Biblica et Patristica Thoruniensia*” ma ambicje ściśle naukowe. W swojej formule jest to więc czasopismo nowatorskie, podobne do amerykańskiego kwartalnika „*Semeia*”, którego poszczególne numery są poświęcone kolejnym księgom Pisma Świętego.

W ostatnich latach powstało w Polsce kilka nowych uniwersyteckich wydziałów teologicznych. W Polsce północnej są to wydziały na Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie, Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu i na Uniwersytecie Szczecińskim. Wydziały te wydają własne periodyki teologiczne, ale mają one charakter ogólny i zawierają artykuły z różnych dziedzin teologicznych. Decyzja Wydziału Teologicznego UMK o powołaniu pisma profilowanego, biblijno-patrystycznego, jest więc ze wszech miar słuszna i przyczyni się zapewne do dalszego rozwoju tych dziedzin oraz pomoże w dalszym konsolidowaniu środowiska biblistów i patrologów. Ukazanie się nowego periodyku to wielka zasługa ks. dr. hab. Dariusza Kotwickiego, prodziekana toruńskiego Wydziału Teologicznego, który objął także funkcję redaktora naczelnego.

Pierwszy numer „*Biblica et Patristica Thoruniensia*” został poświęcony Dziejom Apostolskim, które pośród pism Nowego Testamentu są księgą wyjątkową, bo ukazują początkowy okres rozwoju i ekspansji chrześcijaństwa. Rocznik zawiera materiały konferencji naukowej, zorganizowanej 21 maja 2008 r. na Wydziale Teologicznym UMK, drugiej z cyklu „*Interpretacja Pisma Świętego*”, zapoczątkowanego we współpracy z Wydziałem Teologicznym UKSW. Materiały pierwszej konferencji, poświęconej Księdze Ezechiela, zostały opublikowane na łamach „*Collectanea Theologica*” 77(2007) nr 4, s. 5-163. Toruński periodyk zawiera jednak także kilka innych tekstów dotyczących Dziejów Apostolskich. Autor tej księgi, z wielkim prawdopodobieństwem tożsamy z autorem Ewangelii według św. Łukasza, zaprezentował koleje uczniów Jezusa bezpośrednio po Jego wniebowstąpieniu, pokazując, jak mała jerozolimska wspólnota stała się Kościołem misyjnym, który dotarł do Rzymu – centrum ówczesnego świata.

Na tom składa się 13 artykułów, podzielonych na dwa bloki tematyczne, zasugerowane przez nazwę czasopisma. Ich autorzy są pracownikami naukowymi kilku znaczących ośrodków akademickich: Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego i Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza

w Poznaniu, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu oraz Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu. Na uwagę zasługuje fakt zaproszenia autorki z Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie, co czyni „*Biblica et Patristica Thoruniensia*” periodykiem otwartym na dialog ekumeniczny. Prezentowany numer pisma otwiera wykaz skrótów (s. 9-10), po którym następuje wybór komentarzy do Dziejów Apostolskich, który opracował dr Piotr Wa l e w s k i, oraz wprowadzenie pióra redaktora naczelnego, w którym wyjaśnia on okoliczności powstania czasopisma oraz jego ambicje i cele.

Część pierwsza, znacznie obszerniejsza (s. 17-214), obejmuje 10 artykułów. Czytelnik nie znajdzie w nich szczegółowego opracowania zagadnień wstępnych, jak zagadnienia literackie (nazwa, gatunek, język czy styl Dz) bądź kwestie natury historycznej (chronologia, tekst, autor, czas i miejsce powstania tej księgi). Te informacje są podawane we wprowadzeniach do Pisma Świętego, których na polskim rynku wydawniczym jest wiele. Artykuły dotyczą kwestii szczegółowych, które w opracowaniach typu wprowadzącego są jedynie zasygnalizowane, bądź wcale się ich nie porusza. Układ pierwszej części jest pomyślany tak, by przeprowadzić czytelnika od kluczowych zagadnień w badaniach Dz (artykuły: J. Kręci d ł o, K. Wojciechowska, D. Kotecki) do egzegezy, interpretacji i teologii wybranych perykop. Podjęte zostały takie zagadnienia, jak kerygmat rodzący się Kościoła (D. Dziadosz), obecność proroków w pierwotnym Kościele (M. Karczewski), Eucharystia (P. Podeszwa), Sobór Jerozolimski (T. Tułodziecki), śmierć Judasza (W. Linke), nawiązania do postaci Abrahama (A. Kuśmirek), trudności w głoszeniu Ewangelii (P. Paczewski). Artykuł M. Rosika, poświęcony rozumieniu daru języków, stanowi przejście do części drugiej o profilu patrystycznym, w której znajdują się ponadto dwa inne artykuły, ukazujące, w jaki sposób i w jakim zakresie pisarze starożytni wykorzystywali w swojej twórczości Dzieje Apostolskie.

Ks. dr Janusz Kręci d ł o (UKSW, Warszawa) w artykule *Dzieje Apostolskie na tle starożytnej historiografii* (s. 17-34) zajął się problematyką związaną z rodzajem literackim tej księgi. Temat jest nadal aktualny, ponieważ wciąż trwa dyskusja nad określeniem gatunku literackiego tego dzieła. Wynika z niej, że autor Dz wykorzystał wypracowane przez historiografię grecką (częściowo zaadaptowane przez historiografię rzymską) standardy pisania historii, na które składało się kilka elementów: obwieszczony w prologu zamiar pisania dzieła historycznego, będącego opowiadaniem o czynach i słowach; odwołanie się do źródeł mówionych i pisanych; krytyczne wykorzystanie źródeł; zakorzenienie narracji w konkretnym kontekście czasowym i geograficznym; dbałość o rzetelne zbadanie oraz zgodne z prawdą przedstawienie wydarzeń; teologiczna orien-

tacja dzieła, wpisująca się w metodologię wypracowaną przez Herodota. Mimo tych podobieństw Dz są utworem, który nie ma ścisłej gatunkowej paraleli w antycznej literaturze i dlatego można je traktować jako oryginalny produkt wczesnochrześcijańskiej historiografii.

Dr hab. Kalina Wojciechowska (ChAT, Warszawa) w artykule *Tajemnica narracji pierwszoosobowej, czyli periplus w Dziejach Apostolskich* (s. 35-54) dokonała analizy tekstów, w których narracja przebiega w pierwszej osobie liczby mnogiej (tzw. *Wir-Berichte*): Dz 16,10-17; 20,5-15; 21,1-18; 27,1-28,16. Wpisują się one w schemat fabularny właściwy gatunkowi literackiemu zwanemu *periplus*, który wywodzi się z *Odysei* Homera. W tym gatunku bardzo często stosowano narrację w pierwszej osobie, zwłaszcza wtedy, gdy *periplus* stanowił komponent jakiegoś większego eklektycznego dzieła. Eklektyzm z kolei pozwalał autorowi i odbiorcom na podjęcie gry intertekstualnej, co ma miejsce również w przypadku Dz, gdzie *periplus* służy zaznaczeniu zmiany gatunku, uwrażliwieniu odbiorców oraz skłonieniu ich do refleksji przez przyjęcie wspólnego z narratorem punktu widzenia. Autorka wykazała się znakomitym znawstwem literatury starożytnej. Ułatwieniem w percepcji treści byłby jej podział na paragrafy, ale ten brak nie umniejsza wartości merytorycznej cennego opracowania.

Ks. dr hab. Dariusz Kotecki (UMK, Toruń) w artykule „*Droga*” jako element jedności literackiej i teologicznej Ewangelii Łukasza i Dziejów Apostolskich (s. 55-76) zajął się zagadnieniem jedności Łk i Dz, której przesłanki są różnie ujmowane. W polskim piśmiennictwie teologicznym brakowało opracowania tego problemu, zwłaszcza opartego na elemencie „drogi”. Autor udowadnia tezę, że właśnie ten element stanowi przesłankę przemawiającą na korzyść jedności literackiej i teologicznej dwudziela Łk – Dz. Łukasz jest jedynym autorem Nowego Testamentu, który nazywa chrześcijaństwo „drogą”, wpisując je w zaproponowany przez siebie schemat historiozobawczy, którego zwieńczeniem jest misja Kościoła do pogan.

Ks. dr hab. Dariusz Dziadosz (KUL) w artykule *Apostolski kerygmat Kościoła rodzącego się z Bożego Ducha. Pierwsza mowa Piotra (Dz 2,14-41)* (s. 77-98) dokonał udanej analizy synchronicznej pierwszej mowy św. Piotra wygłoszonej w Dzień Pięćdziesiątnicy, zadając pytanie o genezę Kościoła. Dochodzi do wniosku, że w łonie judaizmu rodzi się nowa wspólnota uczniów i wyznawców Jezusa Chrystusa, na których zstąpił Duch Boży i wypełniły się wobec nich zapowiedzi prorockie. Bóg, przemawiający przez proroków, od teraz będzie mówił i działał przez uczniów Jezusa, a nie przez przedstawicieli Synagogi, którzy skazali na śmierć posłanego im przez Boga Pana i Mesjasza, a w niedalekiej przyszłości, o czym obszernie informują Dzieje

Apostolskie, rozpoczną krwawą walkę z Jego wyznawcami. Apostołowie działający pod natchnieniem Ducha nie chcą konfrontacji ze swymi żydowskimi braćmi. Interpretują jedynie znaki czasu w perspektywie osoby i dzieła Mistra, który stoi u początków Kościoła oraz określa jego strukturę i misję.

Kolejny tekst, którego autorem jest ks. dr Marek Karczewski (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn), nosi tytuł *Prorok Agabos w Dziejach Apostolskich* (s. 99-122). Agabos, o którym mowa w Dz 11,27-28, to chrześcijański prorok z Jerozolimy, który w Antiochii nad Orontesem przepowiedział wielki głód, jaki nastąpił za panowania cesarza Klaudiusza. Jest to bardzo zagadkowa postać, wspomniana również w Dz 21,10-11, gdzie z kolei mówi się, że w Cezarei Nadmorskiej przepowiedział Pawłowi jego aresztowanie w Jerozolimie i uwięzienie przez pogan. Autor żmudnie zbiera wszystko, co wiemy na jego temat, starając się ustalić jego tożsamość. Jest to pierwsze w języku polskim tak obszerne potraktowanie tego tematu.

Ks. dr Paweł P o d e s z w a (UAM, Poznań) zajął się (s. 123-140) istotną dla początków Kościoła kwestią, a mianowicie Eucharystią (*Eucharystia pierwotnego Kościoła w świetle Dziejów Apostolskich*). W Dz nie znajdujemy nazwy „Eucharystia”, pojawia się natomiast inne określenie, a mianowicie „łamanie chleba” albo „łamać chleb”. Znanie również w innych księgach NT, występuje pięć razy w Dz w trzech jednostkach literackich: 2,42-47; 20,7-13; 27,33-38. Wyrażenie to nie zawsze jest interpretowane w kluczu eucharystycznym, bo niektórzy uważają, że chodzi o nawiązanie do zwykłego posiłku wspólnoty. Autor udowadnia tezę, że autor Dz ma na myśli Eucharystię i dochodzi do ciekawych wniosków teologicznych odnośnie do Eucharystii: jest ona paschalną pamiątką Pana, wspomnieniem uobecniającym całe Jego życie i dzieło; ma wymiar wspólnotowy, gdyż jest sakramentem jedności; jest znakiem eschatologicznym zbawienia dokonanego w Chrystusie; ma wymiar misyjny; znajduje przedłużenie w modlitwie, której jest źródłem; jest połączona ze słuchaniem i medytacją słowa Bożego oraz nauczania apostolskiego.

Ks. dr Tomasz Tu ł o d z i e c k i (UMK, Toruń) w artykule *Sobór Jerozolimski jako następstwo sporu apostolskiego w Antiochii (Dz 15,1-35)* zajął się problematyką Soboru Jerozolimskiego, na którym u początku chrześcijaństwa podjęto próbę rozstrzygnięcia spornej kwestii dotyczącej pogan wchodzących do Kościoła (s. 141-162). Temat ten był dość pobieżnie traktowany w polskich opracowaniach biblijnych, dlatego należy się cieszyć, że został potraktowany z uwagą, na jaką na pewno zasługuje. Autor dokonał analizy synchronicznej perykopy Dz 15,1-35, zajmując się głównie genezą pierwszego zgromadzenia apostołów i starszych. Obraz Kościoła, jaki kreśli św. Łukasz, jest bardzo realistyczny. Nie przemilcza on zagrożeń dla Ewangelii, których źródłem może stać

się zróżnicowana i podzielona wspólnota wierzących. Ukazuje jednak również, w jaki sposób słowo Boga rozszerza się mimo wszelkich przeszkód i trudności.

O. dr Waldemar Linke CM (UKSW, Warszawa), autor artykułu *Śmierć Judasza w Dz 1,18 jako przykład śmierci prześladowcy* (s. 163-180), opierając się na solidnej egzegezie, dochodzi do wniosku, że w Dz 1,18 został wykorzystany, pochodzący z hellenistycznej historiografii biblijnej, motyw śmierci prześladowcy. Relacja Dz o śmierci Judasza jest spójna i ujęta w kluczu teologicznym, a jej główny bohater został ukazany jako postać historyczna. Autorowi Dz nie zależy na zbieraniu faktów, które dotyczą Judasza, lecz tworzy narrację w konwencji zrozumiałej dla czytelników i nastawionej na ocenę człowieka, który sprzeniewierzył się swemu urzędowi. W kontekście całych Dz postawa Szawła – prześladowcy Kościoła, który po wydarzeniu pod Damaszkiem stał się zwolennikiem nowej „drogi”, stanowi odwrotność losu Judasza, który porzucił urząd apostołski i stanął na czele prześladowców.

Dr Anna Kuśmirek (UKSW, Warszawa) w artykule *Abraham w Dziejach Apostolskich* dokonuje przeglądu tekstów dotyczących patriarchy Abrahama w Nowym Testamencie, by skupić się na tej postaci, tak jak została ona przedstawiona w Dz 3,12-26; 7,2-53; 13,16-47 (s. 181-202). W księdze przedstawiającej rozwój misji Kościoła pobrzmiewa echo spełnienia obietnicy Boga danej Abrahamowi, czyli udzielenia błogosławieństwa wszystkim narodom. Narracja Dz ukazuje rozszerzenie zbawienia z jednego narodu, Izraela, na wiele narodów, a zatem ku perspektywie uniwersalistycznej. Ten kierunek był już obecny w przymierzu zawartym z Abrahamem, zinterpretowanym przez Łukasza w kontekście wydarzenia Jezusa Chrystusa i rozwoju Kościoła. Refleksja na ten temat stanowi interesującą próbę odpowiedzi na kwestię użycia przez autorów Nowego Testamentu motywów i wątków starotestamentalnych.

Mgr Piotr Paczewski (Wyższe Seminarium Duchowne, Toruń) w artykule *Trudności młodego Kościoła w głoszeniu Ewangelii w świetle Dziejów Apostolskich (8,5-24; 14,8-18). Refleksja biblijno-teologiczna* (s. 203-214) zajmuje się tematem ewangelizacji w pierwotnym Kościele w kontekście magii i bałwochwalstwa uprawianego w środowisku pogańskim. Zwraca uwagę na aktualność przesłania tych perykop w kontekście groźby synkretyzmu proponowanego przez *New Age*.

Drugą część rocznika otwiera artykuł, który napisał ks. dr hab. Mariusz Rosik (PWT, Wrocław), zatytułowany *„Zaczęli mówić rozmaitymi językami” (Dz 2,4). Rozumienie daru języków w pierwszych wiekach chrześcijaństwa*. Odpowiada na pytanie, w jaki sposób pierwsi chrześcijanie rozumieli związany z Dniem Pięćdziesiątnicy dar języków. Czyni to, opierając się na egzegezie Dz 2,4 oraz studium odpowiednich tekstów patrystycznych. Mówiąc o darze ję-

zyków, Łukasz ma na myśli jeden z języków, który może być wyuczony lub rozpoznany. Chodzi o fenomen nazwany później w lingwistyce ksenoglosją. Starożytne świadectwa Ojców Kościoła na temat daru języków dotyczą tych przypadków, w których udało się dany język rozpoznać. O innych przypadkach nie ma w nich wzmianek, co może oznaczać, że w pierwszych wiekach nie był znany fenomen z dzisiejszych ruchów odnowy, zwany glosolalią lub występujący pod inną nazwą.

Artykuł o. dr. hab. Mieczysława Paczkowskiego (UMK, Toruń) „*Duch przychodzący i działający*”. Dz 2,1-3 w egzegezie homiletycznej Jana Chryzostoma (s. 229-262) przybliży egzegezę Dz 2,1-3 dokonaną przez Jana Chryzostoma. Jego refleksje dotyczące zesłania Ducha Świętego, naznaczone wielkim kunsztem oratorskim, są wyrazem myśli epoki. Niejeden wątek nawiązujący do Dz 2,1-3 został starannie przygotowany i przemyślany. Chodzi głównie o kwestie hermeneutyczne, sugerowane bezpośrednio przez tekst biblijny. Chryzostom dokonuje jego aktualizacji i w tym celu sięga po różne środki, pozostając całkowicie w służbie słowa Bożego. Dzięki temu staje się niezwykłym przewodnikiem po tajemnicy Pięćdziesiątnicy. Zgłębia tematy przewijające się w Dz 2,1-3, opisując nie tylko zesłanie Ducha Świętego, lecz także owoce Jego obecności i działania. Zastanawia się nad przyczyną późniejszego zaniku niezwykłych charyzmatów i cudów, będących w Kościele apostołskim niemal na porządku dziennym. Jan Chryzostom bazuje na harmonii poszczególnych werstetów i licznych odnośnikach skrypturystycznych, obficie czerpiąc z dociekań innych Ojców Kościoła, przede wszystkim żyjących w IV w.

Ks. dr. hab. Dariusz Zagórski (UMK, Toruń) w artykule *Dzieje Apostolskie w wykładzie „Kobierców” Klemensa Aleksandryjskiego* (s. 263-285) przybliży dorobek egzegetyczny wielkiego Ojca Kościoła, pisząc o nim, że „przeprowadza egzegezę okazjonalnie, w kontekście, który nie jest specyficznie egzegetyczny”, oraz że w celu wsparcia swego nauczania korzysta z odniesień do innych tekstów Pisma Świętego, przytaczając je czasami w swobodnych parafrazach. Analizując „funkcjonowanie” Dż w *Kobiercach*, autor dostrzega bogactwo warsztatu egzegetycznego Mędrca z Aleksandrii. Poszczególne fragmenty tekstu biblijnego są wykorzystywane wielokrotnie i w różnych kontekstach, co zawsze wiąże się z wielką odpowiedzialnością za każde słowo. Klemens stosuje w egzegezie jedną z podstawowych zasad interpretacji tekstu, polegającą na objaśnianiu wybranego passusu biblijnego – innymi. Norma ta zabezpiecza przed selektywnym traktowaniem słowa Bożego i jego błędną interpretacją.

Wszystkie zamieszczone w pierwszym numerze „*Biblica et Patristica Thoruniensia*” artykuły zostały opracowane na wysokim poziomie naukowym. Ich autorzy prezentują najnowsze osiągnięcia z zakresu bibliistyki i patrystyki do-

RECENZJE

tyczące egzegezy i teologii Dziejów Apostolskich. Chociaż część patrystyczna nie jest objętościowo imponująca, to umiejętne wyszukanie i poprawna interpretacja odnośnych tekstów patrystycznych zasługują na najwyższe uznanie. Wszyscy autorzy prezentują dobry warsztat naukowy i wykorzystują różne metody badawcze. Korzystają z najnowszych opracowań podejmowanej problematyki, przybliżając czytelnikowi polskiemu najlepsze osiągnięcia biblistyki zagranicznej. Zbyt duża dysproporcja między częścią biblijną (10 artykułów) a patrystyczną (3 artykuły) odzwierciedla aktualny stan teologii polskiej oraz fakt, że Dz nie były zbyt często komentowane w starożytności chrześcijańskiej. Wraz z ukazaniem się niniejszego tomu, został zrobiony ważny krok w rozwoju teologii polskiej. Pozostaje żywić nadzieję, że jest to kolejny znak krzepnięcia, zwłaszcza na płaszczyźnie biblijnej i patrystycznej, toruńskiego środowiska teologicznego.

ks. Waldemar Chrostowski, Warszawa